

«Кризова» міфологія та її деструктивна роль у сучасній Україні

Олексій ШЕВЧЕНКО, доктор філософських наук

При описі соціально-політичної реальності, метафора «кризи» підкреслює об'єктивність і «природоподібність» процесів, що відбуваються в ній, з її допомогою проводиться пряма аналогія між деструктивністю цих процесів і природними катаклізмами. Якщо взяти реальність сучасної України, то можна легко пересвідчитися, що ця метафора перетворюється на безальтернативний інструмент концептуалізації, на найбільш частотний термін, який домінує у політиків усіх мастей і всіх напрямів, а також в українських ЗМІ.

«МАК-ГАФФІН» І ПОРОЖНЕЧА

Найсвіжішим прикладом цього «кризового мислення» може слугувати так звана антикризова коаліція, сама назва якої свідчить про те, що повсюдність і некритичність використання цієї метафори вже породили стійкий соціальний міф, доволі небезпечний своїми деструктивними наслідками. У контексті вказаних парламентських баталій ідеологічне оформлення нової більшості в «кризовій» термінології якраз і підкреслює міфологічну підоснову подібного стилю мислення, фантомний характер кризових процесів, при якому кризова реальність породжується словами та образами, за якими стоїть порожнеча.

Для ілюстрації подібного роду механізму символічного відтворення цієї «пустотної» реальності наведу знаменитий приклад із Славоя Жижека, відомого словенського психоаналітика та соціального мислителя. Йдеться про «Мак-Гаффіна», химеричну сутність, взяту з відомого анекдоту. У купе їдуть двоє. Один із персонажів на запитання: що знаходиться в пакунку на ліжку, відповідає: «Це Мак-Гаффін». На додаткове запитання, що таке «Мак-Гаффін», слідує відповідь: «Це пристосування для відловлювання левів на шотландському нагір'ї». Існує дві версії подальших пояснень сутності «Мак-Гаффіна» після здивованого зауваження співрозмовника про те, що левів на шотландському нагір'ї немає. «Ось бачте, як він добре працює» (перша версія), «Значить, це — не «Мак-Гаффін» (друга версія).

Неважко помітити, що в обох версіях сутність «Мак-Гаффіна» не змінюється, і він залишається продуктом дискурсу, тобто він породжується мовою й існує лише в мовній діяльності. Весь жижеківський пафос полягає в тому, щоб показати універсальний характер породження «реальності» через смислові порожнечі «мак-гаффінів», продемонструвати механізм перетворення функції мови на першопричину конкретних подій у соціумі.

Наприклад, до такого штибу «мак-гаффінів» належать: «ісламський тероризм» (де прикметник «ісламський» повинен надати видимості змісту політично беззмістовному терміну «тероризм»), «зброя в Іраку» (Жижек називає його «іракським мак-гаффіном»). Гадаю, що концепт «кризи», який прийнято в даний момент в Україні, є таким же порожнім «мак-гаффіном», як і «тероризм».

Приклад «антикризової коаліції» показує технологію її створення — «кризою» називається яесь явище тим, хто це явище частково сам і породив (у цьому разі відомий політик розколює парламентську більшість), потім спроеціював на «зовнішні сили» («парламентська криза» після цього набрала «об'єктивного» характеру), після чого з цим явищем бореться з пафосом рятівника вітчизни.

У всій цій історії показовим є те, що серед численних публікацій про коаліцію-2 основний акцент робився на моральній підоснові вчинку Олександра Мороза, однак у тіні залишалася кафкіанська фантазмагорія, в символічних рамках якої «обгрунтовувалася» необхідність термінової антикризової соціальної «терапії». А причина цієї неувagi полягала лише в тому, що всі без винятку політики — як «помаранчеві», так і «біло-блакитні», як «проєвропейські», так і «проросійські» — щиро переконані в реальності кризи, в тому, що ця криза настільки ж об'єктивна, наскільки об'єктивним є дощ, що йде за вікном, або об'єктивна хвороба, яку можна вилікувати. Внаслідок цього всі переконані в тому, що Україні потрібні «антикризові менеджери», і нікого не дивує, що знаходиться політична сила, яка заповнює політичну нішу, підготовану загальним очікуванням і соціальним замовленням на подібного роду менеджмент.

Крім вимирання та зубожіння в Україні, на думку експертів, ми маємо і повний колапс влади, і розкол країни, і перспективу її розпаду в найближчому майбутньому, і моральну деградацію владної еліти

(так, Юлія Тимошенко схарактеризувала український парламент як «корупційну яму»), і геополітичне банкрутство, що виражається в катастрофічному погіршенні українсько-російських відносин і пробуксовці євроінтеграційної стратегії... Якщо зібрати в купу весь цей антиукраїнський експертний негатив, то виникає закінчений образ історичного небуття, в якому ми опинилися, і єдине почуття, яке залишається після поглинання подібного роду політичного трилера, — це здивування з приводу того, що ми ще взагалі існуємо.

Для ілюстративної наочності зупинюся детальніше на перерахованих вище пунктах кризової міфології в Україні.

1. МІФ ПРО «РОЗКОЛ НАЦІЇ»

В українських ЗМІ вже траплялася теза про те, що горезвісний «розкол» є міфом, винайденим московськими політтехнологами після виборів- 2004 і благополучно впровадженим до масової та «експертної» свідомості. Ця теза є настільки безальтернативною, що сценарій «єднання» України поділяється й ідеологічними противниками подібного «російського» погляду на ситуацію. Зокрема, знаменитий «Меморандум», підписаний Президентом з Партією регіонів, фактично базується на передумові цього розколу і ставить собі за завдання цей розкол подолати. При аналізі цього горезвісного «розколу» не помічається типова ідеологічна підміна, механізм якої універсальний для всіх ідеологій. Сутність даної підміни полягає в тому, що конфлікт могутньої регіональної еліти (з її волі до влади, помноженої на комплекс провінціалів) з елітою «столичною» й нині правлячою ідеологічно оформлюється у вигляді набагато глибиннішого конфлікту «надіндивідуальних сутностей». Логіка міркувань при реалізації вказаного механізму «ідеологічного перетворення» приблизно така. На першому кроці одномоментне та кон'юнктурне співвідношення питомої ваги політичних угруповань і електоральних симпатій до них у конкретних регіонах мислиться як вияв деякої вищої історичної закономірності, й конкретна політична сила розглядається як «субстанція» історичного процесу. Такою «субстанцією» українського південного сходу мислиться на сьогоднішній день Партія регіонів, яка забула, що ще зовсім нещодавно аналогічною «субстанцією-суб'єктом» був Петро Симоненко і політична сила, яку він представляє, вельми далека від Регіонів за програмними ідеологічними положеннями і яка збігається хіба що з проросійськими геополітичними орієнтаціями.

Другий крок полягає в тому, щоб після перетворення конфлікту особистостей на конфлікт сутностей надати цьому конфліктові позачасову форму, перевести в ранг «вічності». І для реалізації цієї мети дуже зручно виявляється «цивілізаційна риторика», яка не просто пояснює цей конфлікт як «розкол», але інтерпретує цей «розкол» як розкол «цивілізаційний», як, говорячи гантінгтонівською мовою, «конфлікт цивілізацій».

Щоб показати ідеологічний характер концепції «цивілізаційного розколу» (і «цивілізаційного вибору» як те, що, з одного боку, цей розкол зумовлює, але й як те, що цей же розкол і долає) поставимо таке запитання. Чи є відмінності між Баварією і, скажімо, Саксонією (які насправді досить істотні) або, скажімо, факт відмінностей між Німеччиною та її колишньою НДР достатньою підставою, щоб ідеолог, який репрезентує, наприклад, фрау Меркель, заговорив про «розкол німецької нації»? Чи є, наприклад, факт іспано-каталонської двомовності підставою для того, щоб стверджувати, що в Іспанії в даний момент існує криза національної ідентичності й що каталонці, які використовують свою мову нарівні з державною іспанською, роблять тим самим «цивілізаційний вибір»? Нарешті, якби який-небудь ідеолог у Сполучених Штатах після перемоги Буша над Гором заговорив би про «розкол нації» на тій лише підставі, що голоси американців розділилися наполовину, то він би, напевно, був сприйнятий як психічно ненормальний. І лише за допомогою ідеології маревні соціальні конструкції набувають характеру норми та сприймаються як очевидність.

2. МІФ ПРО «КРИЗУ УПРАВЛІННЯ»

Цей міф на всі лади переспівується «от Москвы до самых до окраин». Росіяни із задоволенням смакують образ «українця» як різновид «політичного ідіота» та «етичного виродка». Наприклад, головний ідеолог «Единой России» В. Сурков, розкриваючи «причини» у своїх «вікопомних лютневих тезах», зазначив, що українці не є за визначенням «державотворчим народом» і не мають «навичок державного існування». Висновок, який із цього випливає, вельми простий, оскільки він «пояснює» їх (українців) принципову неспроможність до державного будівництва та автономного геополітичного вибору, прирікає їх на статус вічної провінції («були провінцією однієї країни, стануть провінцією іншої»). А, за висловом

відомого українофоба М. Леонтьєва, перетворює нарівні з грузинами на «політичних проститутток» і взагалі «собак» («конструктивний діалог із собаками — безглузде заняття», — пише він). Цей же автор, володар призу «Золоте перо Росії», у своїх роздумах про моральну деградацію українського політикуму зазначає, що «українська політика — завжди зрада, хто перший зрадив — той і на коні» (і найнеприємніше, що у світлі подій навколо утворення «антикризової коаліції» цей так нешанований мною автор несподівано виявився пророком).

У самій Україні теза про нездатність українця до державного життя взагалі звужується до нескінченних констатацій імпотентності «помаранчевих», які «довели країну до катастрофи». Таким чином, ця констатація під виглядом «кризової» аналітики й експертизи фактично зводиться до пропагандистськи-мобілізаційного гасла «Мочити помаранчевих»! (Так, Наталя Вітренко кричить про необхідність створення «Фронту національного порятунку», і хоч якою була б одіозною її фігура на нашому політичному небосхилі, але цей заклик відображає загальне катастрофічне «нагніталово» в масовій свідомості і міф про необхідність екстраординарних заходів для виходу з «кризи».) Що стосується пропагандистської кампанії проти «помаранчевих», то їхній образ і образ їхньої діяльності зазнає тотального обезглузджування. У цьому «обезглузджуванні» педалюється, по-перше, образ їхньої всеохоплюючої некомпетентності на тлі «професіоналізму» регіоналів («економіку повністю розвалено», «газова криза», «катастрофічне погіршення відносин з Росією при одночасному провалі на європейському векторі української політики» і подібне).

При зіткненні з поширеними характеристиками представників «помаранчевої влади» в середовищі їхніх опонентів (характеристиками, які поступово проникають до масової свідомості) як не пригадати слова міністра з фільму «Звичайне диво» (за точність, щоправда, не ручаюся) — «метелик, головка маленька, пустоголовий, горобець не краший, жук ідіот, річка кретинка»... Логіка експертизи «кризи управління» в Україні абсолютно ідентична цим хрестоматійним словам Андрія Миронова. Причому як вершина цієї некомпетентності та нездатності до управління позиціонується сам Президент Віктор Ющенко. Йому приписується такий негатив як неадекватність у оцінці поточної ситуації, заангажованість у однокі геополітичні схеми (мається на увазі євроатлантичний сценарій), нерішучість, маніпульованість, повна залежність від «оточення» (міф про це таємниче «оточення» — окрема тема аналізу фантомів масової свідомості).

У результаті в населення складається катастрофічний образ Української держави як автомобіля, що втратив управління, чи формується чисто брейгелівська картина, в якій сліпі ведуть сліпих у прірву. Природно, що психотичне нагнітання пропагандистської формули «національного порятунку» в умовах панування цього образу в масовій свідомості має шанси, які зростають, на успішний резонанс із боку все більшого числа його представників.

3. «УКРАЇНА НЕЗАБАРОМ РОЗПАДЕТЬСЯ»

Різні комбінації міфологеми про «розкол нації» з міфом про повне банкрутство Президента Ющенка та його команди породжують «синтез» цієї кризової міфології, який виражається в пророцтві про швидкий розпад України. У російському інтелектуальному та біліянтелектуальному бомонді питання про розпад України навіть не ставиться, настільки він очевидний. У висновку про найшвидший розпад України сходяться і політичний блазень Володимир Жириновський, який зовсім нещодавно знову озвучив цю тезу в інтерв'ю («Україна повинна розділитися», — сказав він), і така близька до російського президента людина як Модест Колеров, який більш як місяць тому майже в таких же словах констатував: «Розпад України неминучий». Починаючи з виборів-2004, такими висновками буквально рясніють російські ЗМІ.

Було б помилкою розглядати подібного роду висновки лише як результат зловмисності російських аналітиків і підступів російських політтехнологів. Аналогічну «кризову експертизу» можна знайти й у західних ЗМІ, де особливо показовими виглядають статті словацького журналіста С. Хелемендика 1. У нього є всі пункти кризової міфології, які було вказано вище. Тут і яскраво виражена «антипомаранчева» компонента (вживання ідеологеми з негативним знаком — «помаранчевий переворот», який виступає каталізатором сценарію розпаду України), і дезавування образу Віктора Ющенка (його характеристика як «субмісивного» політика, тобто політика повністю підпорядкованого чужій державі, в цьому випадку, звичайно Сполученим Штатам), і дуже «російська» теза про те, що в Україні взагалі не прищеплюється будь-яка державність, і що до цього природженого «державницького ідіотизму» додається чисто «помаранчевий» «вакуум влади». Є у нього й теза про «цивілізаційну несумісність» безлічі «україн» (що включають у себе Київ, проросійський північний схід, Крим, аграрні області центральної та південної

України, Галичина і колишня Австро-Угорщина), яка в сукупності з попередніми положеннями народжує прогноз про «югославський сценарій», імовірний відход України, яку Хелемендик називає «російською» (Крим, південний схід).

Я не володію інформацією, чи є статті Хелемендика відверто написаними на замовлення, чи він сам став жертвою розхожих стандартів «кризової експертизи» України. Однак факт експорту подібного роду аналітики за межі СНД є тривожним знаком того, що «кризові міфології» щодо України стають домінуючими, набувають характеру самоочевидних істин, які не потребують доведення.

РАСИСТСЬКИЙ ПОГЛЯД НА СЕБЕ

Коли такі міфи стають безальтернативними, коли масова свідомість сприймає кризу, яка склалася, й майбутній розпад України як фатальну неминучість, тоді такий масовий пасивний колабораціонізм стає прекрасним підґрунтям політтехнологій, які не просто пропагують образ кризи, але ставлять своїм завданням експорт самої кризи та ініціюють розпад України. Проте, списавши все на політтехнології та «підступи ззовні», ми не звільнені від відповіді на запитання: в чому причина такої легкої засвоєності цієї кризової моделі серед масової свідомості (тут я не беру до уваги відвертий цинізм політиків, які використовують їх у своїх кон'юнктурних цілях). Ризикну запропонувати кілька пояснювальних тез, які пов'язані з «жижеківським» підходом до аналізу ідеологій, міфів і механізмів «вироблення Бажання» в сучасних суспільствах.

Перша теза полягає в тому, що образ кризи, в його гранично деструктивних і катастрофічних характеристиках, кризи як соціально-політичного хаосу відповідає глибинним несвідомим запитам бажання величезної частини населення України. Цю відповідність зумовлено тим, що кризові міфології ідеально пристосовані для того щоб слугувати базою для відігравання агресивних імпульсів, які спрямовано, передусім, проти самого себе, тобто типового сценарію за назвою *ressentiment*. Як мусульманський «фундаменталіст» (згідно з С. Жижеком) несвідомо приймає на себе погляд західної цивілізації, яка розглядає його як «сміття» і «покидьок», так і логіка *ressentiment* в українському різновиді є аналогічним ототожненням себе з «поглядом Іншого» (це може бути поблажливо-добррозичливий європеець чи агресивний російський «націонал» — суть від цього не змінюється). Прийняття перманентної кризи та соціального катастрофізму масовою свідомістю означає буквально ось що: «Ми — такі, якими ви нас уявляєте. Ми дійсно не здатні до державного будівництва і державного управління, ми — ледачі, тупі й морально схильні до зради. І ми заслуговуємо на те, щоб бути знищеними». У цих символічних координатах агресивного відігравання можуть бути проінтерпретовані події у Феодосії, де американський корабель був усього лише екраном і «повторною раціоналізацією» ненависті до самих себе. У цих же координатах більш глобальна соціальна катастрофа несвідомо сприймається як благо і позбавлення.

Другий «жижеківський» мотив, який є важливим для розуміння вказаних процесів, пов'язаний із утвердженням того, що, незважаючи на жодні емпіричні підтвердження кризових процесів в українському політикумі та українському соціумі (наприклад, нескінченна і безпорадна метушня навколо коаліцій у парламенті, реальна імпотентність влади), фіксація на цих процесах у ідеології є апіорі брехня і соціальна психопатологія 2. І в цьому пункті як ніколи вірним є висловлювання Дж.Орвелла про те, що пропаганда бреше завжди, бреше навіть тоді, коли говорить правду. Тому, коли споживач «кризових» конструкцій універсалізує «зраду Мороза» і вписує її в більш загальну конструкцію, початкова брехня тут полягає в тому, що він погоджується з тезою Леонтєва про те, що «українська політика — завжди зрада», тобто він приймає принизливий і в принципі расистський погляд на себе.

Важко уявити собі довготермінові деструктивні наслідки подібного роду самоідентифікації. І коли наявність проаналізованого «кризового негативу» досягне певної точки, то в один прекрасний день ми можемо справді прокинутися в іншій країні. Інакше кажучи, ми можемо втратити Україну в той історичний момент, коли замаячила вдаліні реальна можливість вийти з тунелю історичного небуття і дійсно відбутися як самостійна і незалежна держава.

1 Йдеться про статті в словацькій газеті *Priso* — «Як розріжуть український апельсин», 03.05.06. і «Звідки беруться субмісивні політики», 27.05.06.)

2 У цьому контексті Жижек наводить знаменитий вислів Лакана про те, що ревнивець патологічний, навіть якщо дружина дійсно дає йому підстави для ревнощів, розвиваючи цю думку в соціальній площині на прикладі образу єврея в ідеології націонал-соціалізму. Згідно з Жижеком, навіть якщо в німецькому суспільстві 30-х років мали місце факти, підняті на щит німецькою пропагандою (наприклад, спокушення багатими євреями бідних німецьких дівчат), то ідеологія фашизму все одно залишається патологічною, бо в фіксації цих фактів має місце ідеологічне зміщення, що приховує перекручену логіку Бажання самого ідеолога.

№132, середа, 9 серпня 2006